

Vilém Mathesius a Anton Marty: Problém souměřitelnosti a vlivu

František Čermák (Praha)

VILÉM MATHESIUS AND ANTON MARTY: THE PROBLEM OF COMMENSURABILITY AND INFLUENCE

The paper is an attempt, both factographic and methodological, to compare the uncomparable: a Swiss philosopher and a Czech linguist, and thereby even two disciplines. Although both of them lived in Prague, the Swiss Anton Marty and the Czech Vilém Mathesius, with an age difference of 35 years between them, their paths do not seem to have crossed very much, if at all. Reports about their contacts on Marty's part are non-existent, and there is only one mention made by Mathesius, which suggests that they had only a passing knowledge of one another. Marty was a philosopher, later placed among phenomenologists, with a strong psychologizing bent, who also concerned himself with linguistic topics and whose sources of inspiration were clearly philosophy and psychology. In contrast, Mathesius draws primarily on the work of contemporary European linguists. The paper briefly reviews the relevant parts of their work, especially with the aim of confirming or refuting the claim (made by Leška) that Mathesius was to some extent indebted to and influenced by Marty. The search has revealed very little by way of influence, i.e. little sense of the two having something in common or shared.

KEYWORDS

Mathesius, Marty, influences in linguistics, linguistics and philosophy, Brentano, inner form, onomatology

KLÍČOVÁ SLOVA

Mathesius, Marty, vlivy v lingvistice, lingvistika a filozofie, Brentano, vnitřní forma, onomatologie

1. ÚVOD

Problém srovnávání disciplín, oborů, výzkumných oblastí v různých či jen zčásti se překrývajících obdobích, především ve smyslu odborném, popř. i kulturním, a ovšem i osobního pozadí aktantů rozumné řešení nikdy nenašel, pokud se o takové srovnání někdo pokoušel. Je přitom třeba čelit metodologickým otázkám souměřitelnosti, zvažování toho, co vlastně srovnávat lze a jak, a tedy i jak nalézt přijatelné *tertium comparationis*; tento problém trvá dodnes. Jiný základní a těžko překonávaný problém tkví v našem případě v odlišném přístupu filozofů a lingvistů k datům, ve způsobu, jak je využívají a jak z nich vyvozují své závěry.

Stojí tu proti sobě především detailní analýza (obvykle) bohatých dat v lingvistice (zvláště ve strukturní lingvistice) na jedné straně a jen vágní úvahy filozofických pojednání a představy, které se nezakládají na konkrétních datech žádných, popř. jen na izolovaných příkladech, které lze induktivními nazvat jen zřídka.

Právě z těchto důvodů, přes pár minulých zmínek a postojů naznačujících možný kontakt či vliv, se tento příspěvek staví skepticky k možnosti odkrýt významné a souběžné myšlení a vlivy mezi švýcarským filozofem Antonem Martym a českým lingvistou Vilémem Mathesiem, i když oba žili dosti dlouho ve stejné době v Praze. Pokud by se mělo nějak srovnávat, pak srovnáním jejich intelektuálních vztahů a s přihlédnutím k jejich odlišnému věku, jakkoliv jen jednosměrně, a to v našem případě začínajícím u Martyho (který byl starší) a směřujícím k (mladšímu) Mathesiovi, jak zřejmě naznačuje O. Leška (2002). Jakkoliv u každého z nich jejich odborný záběr zahrnoval velmi rozsáhlé intelektuální oblasti, za jedinou společnou oblast lze považovat jen některé partie a aspekty jazyka, i když vnímané ze značně odlišných hledisek. Ovšem z moderního hlediska je třeba přitom pozornost věnovat i typologickým (a univerzalistickým) aspektům. Zdá se, že jazyková zkušenost Martyho je od Mathesiovy odlišná; Mathesius se primárně zabýval flektivními a izolačními jazyky.

Při takovémto srovnávání dvou odlišných myšlenkových úhrnů i v takto naznačeném užším pohledu tkví hlavní problém pořad ve velmi různém používání a interpretaci toho samého, tj. (zdnalivě) povědomých termínů, sdílených oběma. Je to dáno tím, jak daleko od sebe leží pojmově i metodologicky lingvistika a filozofie, které některé pojmy sdílejí. Uvedeme-li jen pro ilustraci případy, jako je funkce, onomazologie a význam, je to hned zřejmé. Dodejme ještě, že tu zřejmě někdy vládne cosi jako představa nadřazenosti filozofie nad lingvistikou, která je sporná, zvláště chápeme-li ji jako východisko. Odtud pak i pojem filozofie jazyka, který naznačuje existenci filozofických aspektů jazyka, zatímco obráceně se málokdy uvažuje o jazyce filozofie, což je ovšem možné a jistě taky i potřebné.

2. MATHESIUS A MARTY JAKO OSOBNOSTI A JEJICH VZTAH

Obě osobnosti jsou nutně odlišné a nezdá se, že by udržovaly nějak zvlášť osobní styky, i kdy obě žily v Praze. Švýcar Anton Marty (německy mluvící) byl o 35 let starší než Vilém Mathesius (mluvící česky a zabývající se původně němčinou, francouzštinou, angličtinou i slavistikou atd.). Zatímco Marty, vnímaný později jako fenomenolog a žák Bernarda Brentana, pevně patřil do tradiční a dobové německé filozofie, Mathesia, od začátku bez výrazné filozofické afiliace, dotvářeli především jeho čeští a němečtí učitelé, ale i další pražští badatelé v lingvistice, a to vedle ještě mnoha jiných odjinud (z USA, Anglie, Dánska, slovanských zemí) a ještě jiné zdroje.

Zatímco Marty se soustřeďoval na filozofii podle vlastního výběru, kterou tvořily hlavně psychologizující vhledy do jazyka a myšlení, Mathesius vlastně po většinu svého života studoval vedle jazyka a jazykovědy i (zvláště anglickou) literaturu, kterou na univerzitě učil jako součást svého úvazku jakožto první profesor anglistiky u nás. Pozornost ale věnoval i mnoha dalším věcem. Marty žil až do své smrti (1914) v Praze, tj. v malém německy mluvícím kruhu kolegů z německé univerzity, zatímco Vídeň, kterou znával, a další filozofové v ní, se začala vzdalovat a měla se brzo stát odlišným státem. Naproti tomu Mathesius, který se stal profesorem angličtiny na české univerzitě, se velmi brzy stává dosti známou postavou i veřejnou, o čemž svědčí množství článků věnovaných otevřeným a dobovým otázkám české společnosti,

především kulturním, zvláště v začínajícím mladém československém státě. Býval i častým hostem pátečnicků, debatního kroužku předních českých osobností (jako např. Karel Čapek), kterého se účastnil i první československý prezident T. G. Masaryk, a záhy se z něj stala vlivná a uznávaná osobnost české kultury, připomeňme si jen funkci odborného poradce československého ministerstva školství a kultury.

Představa a možnost, že by Mathesius byl ve svých lingvistických názorech ovlivněný Martym, se objevila u O. Lešky (2002) a poté (2014) ji opakuje, už jako hotovou věc, i Robin Rollingerová. Přijmout se však dá jen stěží, protože Leškova tvrzení se na dostupných zaznamenaných faktech bohužel nezakládají. Při čtení Mathesia se nějaký odkaz na Martyho nedá nikde najít, stejně tak však ani uznání jeho názorů, a to ani v jeho bibliografii. Navíc takovou možnost vlivu Martyho, jak se zdá, sám Mathesius v úvahu vůbec nebere, jak píše ve svých *Pamětech* (2009, s. 210), kde mluví o svém studentském setkání se třemi významnými osobnostmi, profesory, kteří přednášeli na filozofická témata, totiž Hostinským (o Aristotelově Poetice), Vrchlickým (o Dantově Peklu) a pozdějším prezidentem Masarykem (o filozofii náboženství). Poznamenává si: „Jsem rád, že jsem tak poznal v přednáškové síni tři význačné osobnosti tehdejšího univerzitního světa, ale k tomu, abych hlouběji vnikl do jejich myšlení, těch deset nebo dvanáct hodin nestačilo. Totéž lze říci o jednohodinové přednášce filozofa Martyho na německé univerzitě, kterou jsem poslouchal v létě 1904“.

Jiný moment vedoucí k domněnce, nikde však formálně ničím podložené, že by Marty měl vliv na Mathesia, se vysledovat nedá. Tento domnělý vliv by se přitom neměl zaměňovat za známý fakt, že Marty vyvolával obdiv u R. Jakobsona, který přisedluje do Prahy r. 1920 z odlišného (moskevského) intelektuálního okruhu. Toto i skutečnost, že vyšel společný ediční úvodník k prvnímu číslu časopisu Pražského lingvistického kroužku, tj. *Slova a slovesnosti* z r. 1935, o kterém mluví i R. Toman (1955), mohly mít svůj podíl na představě o ovlivňování. V úvodníku se mluví o předchůdcích Kroužku a mezi nimi se vedle Masaryka uvádí i Marty. Je možné, že tento odkaz na Martyho se tu objevuje právě pod vlivem R. Jakobsona, spíše než V. Mathesia.

Pražský lingvistický kroužek (založený 1926, PLK), následovaný v zahraničí záhy dalšími podobnými, vystupuje především pod vlivem V. Mathesia jako mezinárodní asociace strukturalistická a funkční sdružující lingvisty i nelingvisty; pevně se orientuje převážně synchronně, a tedy nehistoricky. Mezi její hlavní probíraná témata patří jazykový znak, fonologie a funkce ve strukturním rámci, která byla značně vzdálená od dřívějších psychologických přístupů a spekulací o významu, tedy tématu, o kterém se diskutuje, bez jasného konsenzu, dodnes (srov. i Čermák, 1995, 1996). Součástí náplně činnosti PLK se pochopitelně stala většina témat, která do lingvistiky přináší F. de Saussure.

3. ANTON MARTY

Anton Marty (1847–1914) po Würzburgu, Vídni a dalších místech přechází do Čech a stává se rektorem pražské německé univerzity a profesorem filozofie v Praze r. 1897. Jeho hlavními tématy, jimiž se tak či onak zabýval, bývala témata nějak jazyková, kde jazyk se často nahlíží geneticky. Patří mezi ně, podle Rollingerové (2014):

OPEN ACCESS

- A *Jména barev*** (vztah k percepci barev, podle níž homérští hrdinové, zjednodušeně řečeno, nedokázali rozlišovat mezi zelenou/modrou/fialovou na jedné straně a červenou či žlutou na druhé straně), následoval
- B *Původ jazyka*** (psychologická polemika proti nativismu, tj. reflexy a asociace s reflexy, které produkují zvuky), následovaný tím, čemu široce říká
- C *Deskriptivní sémaziologie***, jeho *opus magnum*, kterou spojuje různé související oblasti (o tom ještě víc dál), a konečně
- D úvahy o *Prostoru a času*** (kde se prostor a čas vnímají jakožto objektivně existující nereálné entity, tj. jako ty, které nejsou vázány kauzálním nexem (kdy tedy prostor sice není reálný, i když existuje a je nekonečný, zatímco čas je apriorně daný).

I takto jen malá a náznaková ukázka způsobu jeho analýzy a argumentace v předchozí poznámce ukazuje, jak hluboko psychologicky je ve svých úvahách ponořený. Martyho úvahy však vždy vyústí v souvislost s jazykem, jakkoliv ne ovšem lingvistikou a jejím dnešním terminologickým instrumentáři.

Vliv filozofů a psychologů na Martyho je zřejmý, ať už jde o lidi jako Brentano, Frege či významně psychologicky a logicky orientovaného Husserla, není však nijak překvapivý, uvědomíme-li si Martyho primární orientaci na jazyk (která taky vysvětluje, proč se mu říkalo „Brentanův ministr jazykových věcí“). Srovnajme, ještě v souvislosti s předchozím, formulaci Ottova slovníku naučného charakterizující Martyho postoje: „Dušezpytné zkoumání tedy předchází a podmiňuje jazykozpytné, což platí zvýšenou měrou o významosloví. Obrácený postup, osvětlovati otázky psychologické jazykozpytnými zamítá.“

Zkoumáním Martyho příspěvků, pokud jde o jeho odkazy na lingvisty, lze zjistit, že řadu z nich pochopitelně znal a četl. Vedle ojedinělých zmínek o lidech jako H. Paul, P. Whitney, Max Müller a K. Brugmann (všichni se jasně orientují na témata historická i přímo na původ jazyka) se opakovaně vrací k Heymann Steinthalovi a zabývá se jeho názory. Všimněme si však, že Steinthal se sám považoval za filologa i filozofa (byl editor W. von Humboldta, sinolog, judaista a biblista), což naznačuje i jeho práce *Grammatik, Logik und Psychologie: Ihre Prinzipien und Ihre Verhältnis zu Einander* (1855), která objímá hned několik disciplín najednou a naznačuje jeho široké zaměření; není tedy primárně a pouze lingvistická. Jedinou výjimku v Martyho historické a většinou psychologické orientaci zde tak představuje G. von der Gabelentz, především v aspektech syntaktických.

Půjde zde však především o téma **C**, tedy třetí typ zájmu, a to o úvahy o jazyce tam, kde jde o význam, čemuž Marty věnuje snad největší pozornost. V širším smyslu tu jde o jeho názory na filozofii jazyka či filozofii gramatiky (obsažené většinou v jeho *Untersuchungen*, 1908). Termín *deskriptivní sémaziologie* se tehdy někdy nazýval jen *sémantika* (a to i pod vlivem Bréala); v té době šlo o zjevnou soutěž uvedených termínů (jakkoliv se sémantika původně vyhrzovala pro historickou analýzu významu). **Význam** sám, jak ho Marty pojímal, se ztotožňoval s obsahem mentálních aktů, ačkoliv mnohem častěji tak označoval komunikativní funkci výrazu. I proto se valná část jeho poznámek vztahuje ke komunikativním aktům, tj. větám a obecně predikacím; odtud pak pramení i jeho dlouhodobý zájem o věty bez subjektu.

Martyho hlavní termín, který užíval jako označení pro svou sémaziologii, byly výrazy mající nezávislý význam; nazývá je *Autosemantica/autosemantics* (*autosemantische Ausdrücke*), zatímco ty, které svůj význam nemají, jsou *Synsemantica/synsemantics* (*Synsemantika*). Primárně zde vychází ze svého učitele Brentana, když mluví o *aktech mysli*, které je třeba chápat jako *prezentace*, *úsudky* či *akty lásky* nebo *nenávisli* (*Vorstellungsakte, Urteilsakte, Phänomenen des Liebens und Hassens*), kde je jasným východiskem východisko psychologické. Primární a největší třídou autosémantik, totiž prezentací, vytvářejí *výroky* (*Aussagen*), po nichž následují další mentální jevy. Tyto psychologické pojmy nelze však zjevně ztotožňovat s tvary slovních druhů, tj. vlastními lingvistickými pojmy. Autosémantika jsou u něj jména a věty různých druhů, zatímco za synsémantika považuje konjunkce, prepozice, ale i flektované tvary substantiv a sloves; neurčitá vymezení a hranice pojmů jsou tu jasně vidět. Toto jeho pojetí pohybující se v oblasti psychologické, tj. předpokládaných čistě psychických/ psychologických entit a pojmů lingvistika pochopitelně většinou nepřijala, a tedy ani Mathesius a lidé z PLK.

Dnešnímu lingvistovi je možná zbytečně představovat pojem **vnitřní jazykové formy**, se kterým přichází W. von Humboldt (jde o „pohled na svět“, *Weltanschauung*), který si však Marty vykládá zúženě po svém tak, že zahrnuje jen obrazné a metaforické výrazy. Jakkoliv se jistá módní část dnešní lingvistiky v podobném vymezení zhlíží (mluví se o metaforickém obratu), je zjevné už u Martyho (ale i u dnešní lingvistiky), že přes jeho pracovní analýzu to jako nástroj na popis celého jazyka nemůže stačit. Nestalo se to tedy obecným nástrojem popisu ani u Mathesia, ani v dnešní lingvistice. Připomeňme si však jen volně podobný a mnohem pozdější vývoj v oblasti *jazykové relativity* zakládající se na jménech Sapira a Whorfa (jde o Sapir-Whorfovou hypotézu po druhé světové válce).

Převládající psychologický přístup k jazyku se dá spatřovat i v ideji *intencionality*, které Marty věnuje pozornost, v dobových filozofických kruzích spíše zřejmě ojedinělou. Právě tady, jak se má za to, vystupuje do popředí imanentní povaha jeho přístupu, nezakládající se na nějakém vztahu k reálnému jazyku a jeho tvarům. Dodejme, že udivuje, jak málo jinak spatřoval Marty souvislost mezi intencionalitou, o které uvažuje, a vztahem mezi *formou a obsahem*, který zdůrazňuje ve svém díle jinde.

Další důležitou třídou autosémantik jsou **emotiva**, tj. výrazy vzbuzující, resp. vyžadující zájem (*interesseheischende Ausdrücke*). Tato třída nevyjadřuje pouze emoce, jak by se zdálo, ale i výrazy vůle. Tuto třídu Marty vnímá jakožto častý případ subjektivity a správných i nesprávných postojů a mohla sloužit jako inspirace pro mnohem pozdější odvětví evaluativní pragmatiky, jakkoliv ji lingvisté v této souvislosti nezkoumali.

I poslední Martyho třída autosémantik zůstala u lingvistů většinou bez povšimnutí. Tvoří ji **jména** a další výrazy, které vyjadřují prezentace mluvčího. Nazývá je *prezentační sugestiva* (*Vorstellungssuggestive*) a rozebírá u nich aspekty jmen, které podle něj obecně mají význam. Argumentuje zhruba takto: ve svém nejvlastnějším úzu mají vlastní jména ten cíl, že vzbuzují u posluchače jistou prezentaci, a tato prezentace se musí proto nakonec chápat tak, že má komunikativní význam. Ani tato třída, dodejme, nedoznala u lingvistů zvláštního uznání. Je třeba dodat, že Martyho

OPEN ACCESS

psychologická analýza jmen je dost vzdálená Mathesiově teorii jazykové ontologie (tedy pojmenování, ke které se vrátíme dál). Jiný problém Martyho interpretace významu je v tom, že v řadě případů chápe význam něčeho skrze jeho komunikativní funkci. I jména interpretuje primárně skrze jejich komunikativní funkci, což je pohled v dnešní lingvistice silně neobvyklý (viz však Martyho oblasti zájmu, uvedené níže).

A toto je i jádro Martyho přístupu k **funkci**, kterou vidí především jako funkci něčeho v komunikaci či propozici (o funkci v systému zřejmě neuvažuje), jakkoliv někdy nerozlišuje dobře význam a funkci. Marty tedy explicitně neliší mezi tím, jak a kde lingvisté (včetně lingvistů PLK) rozlišují mezi systémem a textem, resp. langue a parole. V textu *Untersuchungen* se pojem funkce objevuje často, především ve smyslu role, úlohy, resp. vztahu mentální entity, resp. obsahu a jazykového výrazu. Opakovaně se pro to, co by se dnes nazvalo systémovou funkcí, objevuje název *generellen Funktion* (obecná funkce) ve smyslu nějaké psychické entity, popř. pojmu (i slova) něco nějak obvykle vyjadřovat, např. pohyb jako verbum, modus jako formu kondicionálu aj. V tomto smyslu lze funkci něčeho také vidět jako příslušnost do třídy. A v tomto smyslu se objevuje i Martyho poznámka ztotožňující (s. 52) obecnou sémaziologii s naukou o funkci (*Funktionslehre*). Pojem funkce, u Martyho značně roztržštěný, je však už i v jeho době obecný, odvozený zřejmě z matematiky, a nevznikl u něj.

Máme-li se pokusit shrnout Martyho psychologicko-lingvistické kategorie, které užívá a které nazývá výrazy, protože odpovídají mentálním entitám, jež předpokládá, podívejme se na jeho přístupy stručně a přehledně (viz zvl. Marty, *Untersuchungen* 1908, s. 225–540). Připomeňme si, že při skutečném užívání jazyka, které si představíme u Mathesia (v oddílu 4), většina z nich odpovídá větám, nikoliv slovním druhům.

I Autosémantika (kontextově nezávislý význam, vyjadřují mentální výskyt mluvčího)

- A Výroky** (*Aussagen*), vyjadřují soud, stav mysli, mají podobu věty obvykle;
- B Emotiva**, vyjadřují emoce a volní projevy (=Brentanova láska či nenávisť); vyvolávají zájem (*Interresseheischende*), zvl. otázky, imperativy, a výrazy přání, kde se uvažují i *Irrealia*; oblast je chápána subjektivně;
- C Prezentační sugestiva** či **jména**
Marty detailně specifikuje typy percepce a jejich prezentaci (např. kompercepce);
Namen: mají význam a žádají si soud, distinkce pojmenování a významu je zřetelná;

II Syntaktická (nemají nezávislý význam, nevyžadují výskyt mluvčího);

Prostředky: konjunkce, partikule, prepozice, ale i flektované tvary sloves a substantiv.

Je třeba však poukázat na to, že Martyho zaujetí (vlastními) jmény je psychologické jen zčásti. Vlastní akt pojmenování v obecném smyslu, a tedy dávání jména či nálepky nějakému objektu či osobě předpokládá akt úvahy, rozhodování atd. O nich však se v tomto ohledu v Martyho textu najde jen málo a i taková specifická slova jako *Nennung* či *nennen* (pojmenování, po/jmenovat) se vyskytuje jen několikrát, a to i v rozsáhlém úseku věnovaném jménům (kapitola 6), avšak jen ve smyslu hotových a už existujících jazykových forem ve vztahu k pojmenovanému objektu. Srovnajme tuto situaci s Mathesiem (zde v oddílu 4) a jeho onomatologií, kde se situaci předcházející aktu pojmenování jistá, byť stručná pozornost věnuje.

Nakonec je však třeba zdůraznit, že Marty oba odlišné přístupy, tj. genetický a deskriptivní, pečlivě dodržoval. To se však nerovná distinkci synchronní a diachronní, se kterou přicházejí saussurovští strukturalisté, jakkoliv je mu blízko. Nebyl nicméně první, který si této distinkce všiml. Je však důležité říct, že Marty měl i dlouhodobý a pevný zájem o původ a vznik jazyka (a prosazoval myšlenku, že primární cílem původu jazyka je komunikovat, viz bod **A** výše).

4. VILÉM MATHESIUS

Vilém Mathesius (1982–1945) byl profesionálně rozkročený spíše ze široka, přes víc oborů. Vedle literatury a veřejných kulturních zájmů a činností v nově zrozeném československém státě se soustřeďoval na jazykovědu, především synchronní češtiny, angličtiny a jiných jazyků, obecně však i na široce synchronní lingvistiku (s výjimkou řídkých počátečních výletů do minulosti). Jako žák takových učitelů, jako byl Zubatý, si navykl vázat se na *data* a trvat na tom, že je jich třeba nashromáždit dostatek před jakoukoliv generalizací a závěry. Tato jeho stránka vyvstává v ostrém kontrastu mj. s Martym a dalšími, kteří byli navyklí dlouze promlouvat o svých (psychologických) představách, aniž by měli téměř jakékoliv datové podklady ze skutečného jazyka, natožpak z reálného kontextu.

Mathesius si byl vždy jistý tím, co říká, ne proto, že tomu věřil, ale proto, že svá pozorování zakládal na hojných datech, která, a to je třeba zdůraznit, se vážou přednostně na *výzkum mluveného jazyka*, který je v kontrastu k akademické diskusi třeba teprve řádně zkoumat. Obecný atribut, který lze většinou jeho postupů a přístupů přiřknout, je *funkční*, protože se vždy ptá, jaká je jazyková role toho, co zkoumá.

Protože se Mathesius stal z opakovaného zájmu sám předmětem zkoumání (srov. Nekula, Daneš, Leška, Čermák aj., což jsou všichni lingvisté, ne filozofové), v následujícím se bude možné stručně soustředit pouze na to, co zde může být relevantní, i když často v záporném smyslu, tj. to, kde je málo či nic z toho, co by se dalo nazvat styčnými plochami s myšlenkami Martyho.

Všimněme si zpočátku oblasti opakujícího se Mathesiova zájmu, mluveného jazyka, především fonetiky a fonologie, u kterých lze jen stěží mluvit o tom, že se do nich promítly Martyho vlivy. Marty ve skutečnosti neměl příliš velký zájem o cokoli, co jeho všeobíhající psychologický přístup nedokázal obsáhnout, a tato oblast pro něj velkou vazbu na imanentní mentální jevy nemá. Fonologii přitom Pražané přímo vynalezli, tedy až po Martym, který ji tedy ani znát nemohl.

OPEN ACCESS

Rané a pro lingvistiku zásadní bylo Mathesiovo zaujetí jazykovou *variabilitou* (Mathesius, 1911), tj. neustálou existencí alternujících tvarů, kterou nazývá **jazyková potenciálnost**; je třeba ji vnímat jako důvod, resp. projev trvalé nestálosti a přirozené změny jazyka a jeho systému, především na okraji jazyka (tedy synchronní kolísání v určitých mezích). Tento jev, jakkoliv formulovaný nezávisle a dříve, byl později myšlenkově propojený s de Saussurovými pojmy *synchronie* a *diachronie*, ale i s distinkcí *langue-parole* jakožto spojovací článek mezi členy obou párů opozic. Začal se chápat (jakkoliv k nelibosti těch, co volali po stálosti a pevnosti v jazyce, především spisovnost prosazujících kodifikátorů) jako trvalý jev přítomný ve vývoji jazyka. Mathesiova raná označení *statický* a *dynamický* se ve skutečnosti shodují s původními termíny de Saussura (který Mathesia neznal), kterých se později vzdal právě ve prospěch termínů synchronní a diachronní. Sama představa neustálého jazykového vývoje a nepevné povahy jazyka a jeho systému by se Martymu musela jevit jako cizí.

V neposlední řadě se Mathesius, díky i pozdější pomoci mladších lingvistů, stává zakladatelem vlivné teoretické koncepce, kterou lze typicky a nejlépe ilustrovat na jazyce s tzv. volným slovosledem (jaký má např. čeština oproti němčině či angličtině), který je znám jako *aktuální členění větné* (resp. *functional sentence perspective*, popř. *funkční větná perspektiva*, či organizace typu *téma-réma*, viz např. Firbas), později i jako *topic-focus articulation*. Pro naznačení je zde možné stručně uvést, že česká věta složená ze čtyř (autosémantických) slov *Otec četl noviny včera*, které však anglicky odpovídá jen jediná gramaticky přijatelná věta (*My father read (the) newspaper yesterday*, připouští celkem 24 formálně ekvivalentních variant, např. *Otec četl včera noviny*, *Otec noviny včera četl*, *Otec včera četl noviny* atd. (plus 20 dalších kombinací). Angličtina však 23 dalších možností nedovoluje (necháme-li stranou poněkud odlišné vytýkácké konstrukce — v těch lze ovšem vytknout jen jeden člen, jinak se konfigurace větných členů nemění: uvedená věta má tři varianty s vytýkáckým *it*, jednu s *wh-* výrazem a nevytýkácké postavení *yesterday* na začátku, mediálně a na konci). Všechny české variantní kombinace jsou dány přeskupováním týchž čtyř výchozích slov podle potřeb mluvčího a kontextu a všechny, zdá se, mají typicky specifický významový odstín, intonaci i kontext, a nejsou tedy zaměnitelné. (Jak je ovšem známo, zdaleka ne všechno, co je systémově možné, je také přítomno /funkční/ v textu /reálném úzu./) V angličtině je systémově mobilní jen adverbialie a některé slovesné komplementace, ostatní větné členy mají gramatickou pozici, což vylučuje kombinovatelnost varírujících pozic. Tento fakt, který si např. angličtí mluvčí plně neuvědomují, vede při jeho pochopení někdy k určitému údivu. Aktuální členění je u Mathesia funkční syntax: věta má formální členění S - V (přísudek) a funkční členění téma- réma. Aspoň tedy tolik k tomuto Mathesiovu tématu, k jeho zaujetí kontextem a obecně i syntaxí, jejichž faktorům a sémantickým či funkčním rysům se dostalo analytické pozornosti až časem a ze strany mnoha dalších.

Přes svou takto málo konkrétní povahu není Mathesiovo pojetí aktuálního členění nijak jednoduché a ponechané jen vágně odhadovaným *konstruktivním vnitřním lingvistickým formám produkovaným v mysli*, rozhodně není vázané zrovna na Martyho: Mathesius této věci věnoval pozornost dlouhodobě a nikterak ho přítom s uznáním nezmiňuje. Dodejme jen, že ve skutečnosti se první tohoto tématu, zřejmě pod názvem *téma-réma*, dotkl Henri Weil (1818–1909), klasický francouzský filolog, jakkoliv

se jeho název, vyložený a rozpracováváný až v češtině, dá plným právem přisuzovat V. Mathesiovi. O jazykové onomatologii (pojmenování), které členění musí předcházet a již se Mathesius také věnoval, viz dál. Je však třeba připomenout, že představa a zkušenost z tohoto jevu, známá pod tím či oním jménem ve více jazycích byla známa dlouho, jakkoliv ne v rámci problematického psychologického přístupu.

Marty (1908, s. 144–150) tu má jen dost vágní a obecné představy, které vyjadřuje, a spoléhá jaksí na psychologické síly působící kdesi v pozadí za scénou, které však blíže nijak nerozpracovává; stejně tak tu nenabízí jediný příklad. Podívejme se na jeho představu (za použití interpretace Rollingové): „Pokud jde o *konstruktivní vnitřní lingvistické formy*, lze říct, že těmito je cokoliv, co se v mysli produkuje skrze lingvistické konstrukce (pochopitelně včetně syntaktických), ať už jsou inherentní jako takové v daném jazyce, či jsou výsledkem individuálního stylu. V jazyce, kde se například sloveso klade na konec věty, může být posluchač vystaven dohadu ohledně toho, co mluvčí míní, dokud větu nedokončí.“ Ale jak se toho všeho dosahuje konkrétně, se blíže neříká.

V rozmáchlém úsilí přináší Mathesius nakonec vlastní představu a pojetí jazykového fungování, resp. **funkční lingvistiky** představující jazyk v akci, tj. od prvopočátečního pojmenování až po výsledné formulace ve větách v kontextu. Zahrnuje všechny relevantní fáze myšlení a jeho projekci do jazykových forem (jazykového pojmenování) včetně sřetení těchto nominativních forem do funkční věty či vět v kontextu. První část jeho koncepce funkční lingvistiky se časem začala také nazývat **funkční onomatologie**, druhá pak dostala název **funkční syntax** a obojí se zcela lišilo od všeho, co se v oblasti napsalo, pokud se vůbec něco napsalo.

Bez zacházení do podrobností (o kterých měl Mathesius za to, že patří do psychologie, disciplíny, o níž toho nevíme dost ani dnes) musí postačit jen náčrt. Jako předpoklad Mathesius zmiňuje zhruba toto: uspokojení potřeby mluvčího něco sdělit musí začít s hrubou myšlenkovou analýzou myšlenky či představy, kterou chce vyjádřit, kterou následuje sladění výsledku takové analýzy s existujícími jazykovými způsoby a formami a následnou lingvistickou subkategorizací, která se projevuje ve výsledné jazykové formě, *funkčním pojmenování*, *nominaci*, resp. šíře **onomatologii**. Následně se tato jazyková pojmenování funkčně propojí a uvedou do vzájemných vztahů, obvykle do podoby kontextově vázané věty, založené na existujících větných vzorcích. Až potud jde pouze o hrubou podobu Mathesiovy funkční syntaxe, v níž je třeba specificky před závěrečnou podobou sdělení odlišit ještě fázi vlivu aktuálního členění věty, které respektuje konkrétní kontextové faktory a přizpůsobuje jim větu v relevantní konkrétní podobě.

Funkční onomatologie (nejlépe snad ukázaná v Mathesiovi, 1966) se může zdát, že má blízko Martyho pojetí *jména*, ale je to jen zdání. Formálně Mathesius určuje pro jazyk jako jeho nutné hlavní typy derivaci, skládání a kolokace jakožto jeho systémové prostředky a způsoby. A zde přichází také se svými čtyřmi typy pojmenování (které nelze směšovat s Martyho psychologicky danými pojmy), jimž odpovídají i typy lexikálního významu. Význam těchto pojmenování je navíc třeba lišit podle toho, zda patří do systému (*langue*, známého zvl. ze slovníku) nebo do kontextu (*parole*), avšak zbavené už nepotřebných sémantických rysů aj.

Takto tu v přehledu lze vidět složky:

- (a) *věcný obsah*, tj. obecná představa nevázaná na nic jiného a blízká pojmu, např. *dveře* a otvor ve zdi apod.;
- (b) *symbolická platnost*, tj. stálý a nápadný rys, např. *mladá dívka* spojená s představou ohebnosti a pružnosti (srov. *děvče jako proutek*);
- (c) *citový přízvuk*, tj. obvyklý, stálý a výrazný rys, v kontextu však aktualizovaný, srov. např. české deminutivum *stromeček* (sufix *-eček*) signalizující něco milého, libého, příjemného stojící proti neutrálnímu *strom*; podobně viz např. rozdíl mezi *teploučký* a *teplý*; a
- (d) *domovská příchůť*, tj. lokálně či zvykově přijímaný způsob nazývání někoho, něčeho jistým způsobem, např. *holka* versus neutrální *děvče*.

Tyto Mathesiovy termíny lze pochopitelně dnes snadno přeložit do modernějších, např. ve smyslu evaluativní pragmatiky (jako v (c)) apod. Všechny rozhodně představují jeho vlastní teoretické představy opírající se o bohatou jazykovou empirii a nejsou jakkoliv poplatné nějaké psychologické spekulaci. U Martyho nenacházíme nic, co by odpovídalo tomu, o čem tu mluví Mathesius (vynechána je tu však celá třída propriet).

V pokusu o aspoň hrubé shrnutí hlavních oblastí jazyka, kterým se Mathesius věnoval, lze vyčlenit šest propojených úseků, přičemž všechny jsou vázané na **funkční** pohled:

- 1 **Jazyk vnímaný a popisovaný synchronně** (chyby lingvistické historie by se neměly opakovat včetně chyb Humboldta, Steinthala atd., přístup by měl být strukturalistický, funkční a synchronní a zahrnovat saussurovské ideje).
- 2 **Fonologie a fonetika** (včetně výslovnosti, hiátu, emfáze, s důrazem na novou, funkčně založenou fonologii).
- 3 **Gramatická struktura jazyka** (řada příspěvků o slovesném vidu, času, pasivu, kongruenci, záporu, slovosledu, a to i z rytmického hlediska, větě, atributu, subjektu, apozici, elipse, nominálních tendencích v angličtině aj.).
- 4 **Funkční syntax** (teorie aktuálního členění, viz výše).
- 5 **Jazyková teorie** (jazyková onomatologie a funkční syntax, viz výše).
- 6 **Variabilita a potenciálnost jazyka** (včetně poznámek o vývoji jazyka skrze statické kolísání, jako předchůdce saussurovské distinkce synchronie-diachronie).

Shrneme-li poněkud zřejmou poznámkou o obecné funkční orientaci Pražského lingvistického kroužku, tedy orientaci, která se nakonec stala jeho „exportním artiklem“, lze konstatovat aspoň toto. Pojem *funkce* ani zdaleka nevznikl v Praze, dostalo se mu zde však nevídaného a často i systematického rozpracování a využití. Přes tuto nakonec aktuální a typickou roli, které idea funkce nabyla, nelze dobře tuto funkční orientaci pražských lingvistů vázat na Martyho fragmentární názory; to platí i o V. Mathesiovi.

5. ZÁVĚRY

Zřejmý metodologický problém srovnávání značně odlišných myšlenek dvou lidí, jakkoliv omezený jen na názory na jazyk, tj. srovnání lingvisty a filozofa, se tu nijak úspěšně nevyřešil. Mezi oběma osobnostmi, Antonem Martym na jedné straně a Vilémem Mathesiem na druhé nebylo možné zjistit nějaké výrazné či dominantní afinity či jednosměrný vliv. Ty zdánlivě srovnatelné oblasti, Martyho názory spadající pod úsek C (sémaziologie) a Mathesiův zájem vyjádřený v úseku 5 (onomatologie) ve skutečnosti toho k plodnému srovnání příliš nenabízejí.

Nezanedbatelný je přitom však i rozdíl v intelektuální a odborné reakci promítající se do citovanosti těchto dvou významných osobností začátku 20. století. Ty vztažené k Mathesiovi se jeví jako mnohem vyšší a častější, ježto je stále v řadě případů vnímán jako otcovská postava a klasik moderních dějin české lingvistiky 20. století. Důvody této situace, zmiňované už výše, jsou dané zcela odlišným přístupem obou osobností a lze je heslovitě shrnout jako mimoběžky bez protnutí s rozdíly v důrazu na distinkci diachronní-synchronní, v analýze dat stojící proti vágním úvahám s jen malou oporou v nich a v protikladu psychologický základ versus základ čistě jazykový a lingvistický (jakkoliv Marty sám odmítal, že je psychologicky orientovaný).

LITERATURA

- ČERMÁK, F. (1995): Prague School of Linguistics Today. *Linguistica Pragensia*, 1, 1995, s. 1–15.
- ČERMÁK, F. (1996): Ferdinand de Saussure and the Prague School of Linguistics. In: E. HAJIČOVÁ — M. ČERVENKA — O. LEŠKA — P. SGALL (eds.), *Travaux du Cercle linguistique de Prague n.s. Prague Linguistic Circle Papers*, Vol. 2, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, s. 59–72.
- ČERMÁK, F. (2004): Profusion or Lack of Functions? In: E. HAJIČOVÁ — A. KOTĚŠOVCOVÁ — J. MÍROVSKÝ (eds.), *Proceedings of CIL17*, CD-ROM. Praha: Matfyzpress, MFF UK.
- DANEŠ, F. (1962): Poslední práce Viléma Mathesia. *Naše řeč*, 45, č. 7–8, s. 244–248.
- FIRBAS, J. (1992): *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HLADKÝ, J. (2009): Mathesius Vilém, *Paměti a jiné rukopisy*. Praha: Karolinum.
- LEŠKA, O. (2002): Anton Marty's philosophy of language. In: E. HAJIČOVÁ — P. SGALL — J. HANA — T. HOSKOVEC (eds.), *Travaux du Cercle Linguistique de Prague n.s. Prague Linguistics Circle Papers Vol. 4*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, s. 83–99.
- LIPKA, L. (2006): Naming Units (NUs), Observational Linguistics and reference as a speech act or What's in a name. *Skase Journal of Theoretical Linguistics*, Vol. 3, No. 3, s. 30–39 (<http://www.skase.sk/Volumes/JTLO7/index.htm>).
- MARTY, A. (1908): *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*. Halle: Max Niemeyer.
- MARTY, A. (1916, 1918, 1920): *Gesammelte Schriften I, II* (eds. J. EISENMEIER et al.). Halle: Max Niemeyer.
- MATHESIUS, V. (1947): *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich.
- MATHESIUS, V. (1961): *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*. Praha: NČSAV.
- MATHESIUS, V. (1966): *Řeč a sloh*. Praha: Československý spisovatel (dřív jako část *Čtení o jazyce*, Družstevní práce 42).

- MATHESIUS, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost* 82 (edice J. Vachek). Praha: Odeon.
- MULLIGAN, K. (ed.) (1990): *Mind, meaning, and metaphysics: the philosophy and theory of language of Anton Marty*. Dordrecht: Kluwer.
- NEKULA, M. (1999): Vilém Mathesius. In: J. VERSCHUEREN — J.-O. ÖSTMAN — J. BLOMMAERT — Ch. BULCAEN (eds.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, s. 1–14.
- ROLLINGER, R. (2010): *Philosophy of language and other Matters in the Work of Anton Marty*. Amsterdam: Rodopi.
- ROLLINGER, R. (2012): Marty's Descriptive Semasiology in Relation to Psychology and Logic. *Paradigmi*, 2, s. 23–46.
- ROLLINGER, R. (2014): Anton Marty. In: E. N. ZALTA (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/marty/>)
- SPINICCI, P. (1991): *Il significato e la forma linguistica. Pensiero, esperienza e linguaggio nella filosofia di Anton Marty*. Milano: Franco Angeli.
- TOMAN, R. (1995): *The Magic of a Common Language: Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle*. Cambridge, MA: MIT Press.
- VACHEK, J. (ed.) (1954): *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press.

Poznámka: Toto je pozměněná verze původně anglicky psané studie.

František Čermák | Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
frantisek.cermak@ff.cuni.cz